

HANZALE b. MÂLİK

ve şairimizden üstündür. Vallahi o Allah tarafından destekleniyor, davasında muvaffak olacaktır" dedi ve kelime-i şehâdeti okuyup Resûl-i Ekrem'e biat etti. Ardından heyette bulunanların hepsi müslüman oldu. Hz. Peygamber, kabilenin vergilerini toplamak için eşraftan Mâlik b. Nüveyre'yi zekât âmilî olarak görevlendirdi.

Hanzale kabilesi, Resûlullah'ın vefatından sonra meydana gelen ridde olayları sırasında peygamberlik iddiasında bulunan Secâh'a katıldı. Mürtedleri organize eden Mâlik b. Nüveyre de bir süre sonra peygamberlik iddiasında bulundu ve kabilesinden destek gördü. Halife Ebû Bekir'in emriyle sefere çıkan Hâlid b. Velîd, irtidad edenleri bozguna uğratıp Mâlik b. Nüveyre'yi öldürtünce kabile yeniden İslâm hâkimiyetini kabul etti.

Daha sonra Müsennâ b. Hârise kumandasında Irak'ın fethine katılan Hanzale kabilesi Cemel ve Sıffin savaşlarına iştirak etmiş, bazı mensupları Emevîler ve Abbâsîler döneminde valilik, kumandanlık gibi görevler üstlenirken bazıları da Hâricîler'in safında yer almıştır.

Şair Cerîr b. Atıyye ve Ferezî, hadîs ve fıkıh âlimi İshak b. Râhûye, Hanzale kabilesine mensup meşhur şahsiyetler arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 200-201; IV, 496, 560-562, 600; Ya'kûbî, *Târîh*, I, 229; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 147, 269, 276, 464; İbn Düreyd, *et-İştikâk*, s. 218; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 222-233; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, II, 104, 114, 116-117; III, 36, 58, 277, 423, 457; IV, 69, 107, 215, 452, 472; V, 261, 283; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 549-550, 595-596, 622-623, 629, 631-632; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1984, s. 223; Kehhâle, *Mu'cemûl kabâ'ilü'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, I, 310-311; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulâğü'l-ereb*, II, 69, 70-71, 72, 73, 74-75, 189, 290; J. Schleifer, "Hanzale", *IA*, V/1, s. 221; H. Lammens, "Mâlik", *a.e.*, VII, 258-259; G. Levi Della Vidâ, "Temîm", *a.e.*, XII/1, s. 153-154; W. M. Watt, "Hanzala b. Mâlik", *EP* (Fr.), III, 172.

AHMET ÖNKAL

HANZALE b. REBÎ'

(حَنْظَلَةُ بْنُ الرَّبِيعِ)

Ebû Rib'î Hanzale b. er-Rebî'
b. Sayfî el-Üseyyidî et-Temîmî
(ö. 45/665 (?))

H. Peygamber'e
kâtiplik yapan sahâbî.

Temîm kabilesinin Üseyyidoğulları koluna mensuptur. Câhiliye devri şair ve haptiplerinden Eksem b. Sayfî'nin kardeşinin oğlu ve ashtaptan Rebâh (Riyâh) b. Re-

bî'in kardeşidir. Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yaptığı için "Hanzaletü'l-kâtib" veya sadece "Kâtib" diye anılır. Resûl-i Ekrem'in diğer yazışmalarında da ona kâtiplik yaptı. Mekke'nin fethine katılan Hanzale'yi Resûlullah, Tâif Muhasarası'nda barış isteyip istemediklerini öğrenmek için Tâif halkına elçi olarak gönderdi. Hz. Ebû Bekir döneminde de kâtiplik görevine devam eden Hanzale, Irak bölgesinde Sâsânîler'e karşı yapılan savaşta Hâlid b. Velîd kumandasındaki orduya katıldı. Hâlid onu ganimetleri halifeye ulaştırmakla görevlendirdi. Hz. Ömer döneminde Kâdisiye ve Nihâvend savaşlarına katıldı. Hz. Osman'ın muhasara edilmesi üzerine Mısırlı muhasaracılara karşı Medineliler'e yardımda bulunulmasını teşvik etti. Hz. Osman'ın şehâdetinden sonra fitneden uzak kalmak düşüncesiyle Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşı'na katılmadı. Küfe'ye yerleşmekle beraber Hz. Osman'a yapılan hakaretlere bir tepki olmak üzere buradan ayrıldı. Fırat ile Habur nehri arasında bulunan Karkisiyâ şehrine yerleştiği ve 45 (665) yılında burada vefat ettiği tahmin edilmektedir. Onun Hz. Ömer döneminde (634-644) (Mes'ûdî, s. 283) veya 50 (670) yılında (Safedî, XIII, 209) öldüğü de rivayet edilmektedir. Hanzale'nin Uhud'da şehid olduğunu söyleyen Diyarbekrî'nin (*Târîhu'l-hamîs*, II, 181) onu Hanzale b. Ebû Âmir ile karıştırmış olduğu anlaşılmaktadır.

H. Peygamber Hanzale'den unuttuğu hususları kendisine hatırlatmasını ister, bazan da mührünü ona bırakırdı. Bir ara, Resûl-i Ekrem'den ayrı kaldığı zamanlarda onun yanında iken aldığı mânevî hazzı duymadığı için kendisinin münafık olduğunu düşünmüş ve bu durumu önce Ebû Bekir'e, daha sonra Hz. Peygamber'e bildirmişti. Hz. Peygamber de insanın her zaman aynı mânevî seviyede bulunamayacağını belirterek bu durumun münafıklık alâmeti olmadığını söylemiştir (Müslim, "Tevbe", 12-13; Tirmizî, "Kıyâme", 59).

Ebû Osman en-Nehdî, Yezîd b. Abdulah eş-Şihhîr, Kays b. Zühayr ve Hasan-ı Basrî gibi kişiler Hanzale'den hadîs rivayet etmişlerdir. Ondan nakledilen iki hadîs Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'i ile Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce'nin sünenlerinde ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde (IV, 178-179, 346) yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, IV, 178-179, 267, 346; Müslim, "Tevbe", 12-13; Tirmizî, "Kıyâme", 59; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 55; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât* (Zekkâr), I, 97, 289; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 36; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 299-300; Belâzûrî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 247, 459; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 173, 368-369, 371, 460, 560, 570; IV, 129, 352, 386; VI, 179; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 239; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, IV, 161-163; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 12-13, 15; Mes'ûdî, *et-Tenbih*, Leiden 1967, s. 283; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), I, 379; Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 303-304; İbn Asâkir, *Târîhu Dumaşk* (Amrevî), XV, 322-329; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, IV, 328; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), II, 65; a.mlf., *el-Kâmil*, II, 456, 480; III, 10, 160; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 438-443; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 41-60*, s. 44-45; a.mlf., *Tecridü esmâ'i's-şahâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rif), s. 142; Safedî, *el-Vâfi*, XIII, 209; İbn Hudeyde, *el-Mişbâhu'l-mu'dî* (nşr. Muhammed Azîmüddin), Beyrut 1405/1985, I, 81-83; Huzâî, *Tahrîcü'd-delâilü'l-sem'iyye*, s. 166-167; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 359-360; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, II, 181; M. Mustafa el-Azamî, *Küttâbü'n-nebî*, Riyad 1401/1981, s. 55-56.

NURİ TOPALOĞLU

HANZALE b. SAFVÂN el-KELBÎ

(حَنْظَلَةُ بْنُ صَفْوَانَ الْكَلْبِيِّ)

Ebû Hafs Hanzale b. Safvân el-Kelbî
(ö. 127/745'ten sonra)

Emevîler'in
Mısır ve İfrîkiye valilerinden.

Aslen Dimaşk'lı bir ailenin çocuğu olup kaynaklarda hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Şevval 102'de (Nisan 721) Emevî Halifesi II. Yezîd tarafından kardeşi Bişr b. Safvân'ın yerine Mısır valiliğine tayin edildi. Üç yıl sonra azledilerek yerine Abdurrahman b. Hâlid getirildi. Ancak Abdurrahman'ın valiliği sırasında Mısır Bizanslılar tarafından işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalınca Halife Hişâm b. Abdülmelik Hanzale'yi vali olarak yeniden Mısır'a gönderdi (118/736).

Hanzale, Külsüm b. İyâz kumandasındaki Emevî ordusunun Hâricî mezhebine mensup Berberîler karşısında yenilgiye uğraması ve büyük bir kısmının öldürülmesi üzerine (123/741) İfrîkiye valiliğine tayin edildi. Safer 124'te (Aralık 741-Ocak 742) İfrîkiye'ye ulaştığında Sünnîler'in mallarını helâl, kadınlarını mubah sayan Abdülvâhid b. Yezîd el-Hevvârî'nin önderlik ettiği Tanca Berberîleri ile, Ukkâşe b. Eyyûb el-Fezârî'nin önderlik ettiği İfrîkiye Berberîleri eyaletin idarî merkezi Kayrevan'ı tehdit etmekteydiler. Önce telkin

ve tavsiyelerde bulunarak isyancıları barış için ikna etmek isteyen Hanzale, bu girişiminde başarılı olamayınca üzerlerine ordu göndermeye karar verdi. Abdurrahman b. Ukbe kumandasında yolladığı ordu, Zâb bölgesinde Ukkâşe'nin emrindeki Berberîler'i mağlûp etmek üzere iken Abdülvâhid'in Ukkâşe'nin yardımına yetişmesi sonucu yenik duruma düştü. Bir süre sonra liderlik yüzünden Ukkâşe ile Abdülvâhid'in arası açılınca Hanzale, Kayrevan halkının da gönüllü olarak katıldığı bir orduyu Abdülvâhid'in üzerine gönderdi. Bu ordu Asnam mevkiinde Berberîler'i ağır bir bozguna uğrattı. Abdülvâhid savaş meydanında öldürüldü. Hanzale'nin ordusuna çok sayıda âlimin de katılması, mücadelenin bir Sünnî-Hâricî çatışması olarak telakkî edildiği şeklinde yorumlanabilir.

Daha sonra Ukkâşe'nin üzerine yürüyen Hanzale Karn mevkiinde onu da mağlûp etti ve Ukkâşe yakalanarak idam edildi (Cemâziyelâhîr 124/Nisan 742). Yaklaşık 180.000 kişinin hayatını kaybettiği bu savaşı (İbn İzâri, I, 59) Hanzale'nin kazandığını öğrenen meşhur kadî Leys b. Sa'd'ın, "Bedir'den sonra katılmayı en çok istediğim savaş Karn Savaşı'dır" dediği rivayet edilir. Bu savaştan sonra Trablus Berberîleri'ni de yenilgiye uğratan Hanzale, böylece Kuzey Afrika'daki Berberî isyanlarını hemen hemen tamamıyla bastırmıştır.

Kuzey Afrika'da huzurun sağlanması, Hanzale'ye bu sırada dâhilî çalkantılar içinde bulunan Endülüs'le de ilgilenme fırsatını verdi. Endülüs'e gönderdiği Ebû'l-Hattâr Hüsâm b. Dirâr el-Kelbî, olayları yatıştırarak huzursuzluğun elebaşlarını Kuzey Afrika'ya sürdü. Ancak Endülüs'te ileri gelen şahıslardan bazıları Ebû'l-Hattâr'ın faaliyetlerinden rahatsız oldular. Bunlardan biri de Kuzey Afrika fâtihterinden Ukbe b. Nâfi'in torunlarından Abdurrahman b. Habîb idi. Ebû'l-Hattâr'ın kendisine bir kötülük yapmasından endişe eden Abdurrahman, Cemâziyelevvel 127'de (Şubat 745) gizlice İfrîkiye'ye geçti. Emevî Halifesi II. Velîd'in takip ettiği politikaya karşı çıkan Abdurrahman, Ukbe b. Nâfi'in bölge halkı nezdindeki itibarından istifade ederek (Belâzûrî, s. 332) onları, Hanzale'ye karşı başlattığı iktidar mücadelesinde kendi yanında yer almaya çağırdı ve bu çağırısı geniş bir kabul gördü. Hanzale, fitne çıkabileceği endişesiyle Abdurrahman'la savaşma yoluna gitmeyip meseleyi barış yoluyla çözüm-

lemeyi denedi ve kendisine durumu müzakere etmek için Kayrevan eşrafından elli kişilik bir heyet gönderdi. Fakat Abdurrahman heyet üyelerini zincire vurarak kalabalık bir ordu ile Kayrevan'a yürüdü. Kayrevan halkının onunla savaşmak istemesine rağmen Hanzale müslümanları birbirine kırdırmamak için onları bu düşünceden vazgeçirdi ve şehrin ileri gelenlerinin huzurunda beytülmalden 1000 dinar aldıktan sonra Kayrevan'ı Abdurrahman'a bırakarak Dimaşk'a hareket etti (127/745 veya 129/747). Fustat'a ulaştığında Halife II. Mervân'ın kendisini Mısır'a vali tayin etmek istediğini öğrendi. Ancak Mısır halkının onun valiliğine karşı çıkması üzerine Dimaşk'a gitmek zorunda kaldı. Hanzale'nin ölüm tarihi hakkında kaynaklarda kesin bilgi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 371-376; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 332; İbn Abdülhakem, *Fütûhu İfrîkiyye ve'l-Endelüs* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1964, s. 102-104; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 70-72, 80-82, 87, 348; *Ahbar Mecmû'a*, s. 31, 41, 48; İbn nû'l-Esir, *el-Kâmil*, Kahire 1357, IV, 260; İbn İzâri, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 58-61; İbn Ebû Dînâr, *el-Mû'nis fi ahbârî İfrîkiyye ve Tûnis*, Tunus 1286, s. 40; Selâvî, *el-İstikşâ*, Kahire 1312, s. 51; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire 1969, I/1, s. 125-126; Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Târîhu'l-fethi'l-Arabî fi Libyâ*, Beyrut 1972, s. 164-165; Sa'd Zağlûl Abdülhamîd, *Târîhu'l-Mağrib*, İskenderiye 1979, s. 302-314; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-Mağrib fi'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, s. 234-235; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 286-287; Hüseyin Münis, *Fecrü'l-Endelüs*, Riyad 1985, s. 159, 176-180, 219-220, 359, 608-609, 662; R. Basset, "Hanzala b. Şafvân", *El'* (İng.), III, 169.

MEHMET ÖZDEMİR

HANZALE b. SAFVÂN er-RESSİ

(حنظلة بن صفوان الرسي)

İslâm'dan önce
tevhid inancına bağlı kaldığı
veya Ashâbü'r-ress'e
peygamber olarak gönderildiği
rivayet edilen kişi.

Kur'an-ı Kerîm'de, hadis mecmualarında ve ilk iki asırda yazılmış İslâmî kaynaklarda Hanzale b. Safvân'dan söz edilmemiştir. Onun adını anan rivayetlerin III. (IX.) yüzyıldan sonra oluşmaya başladığı anlaşılmaktadır (*El'* [Fr.], III, 172). Nitekim fetret dönemi hakkında geniş bilgi veren İbn Kuteybe (ö. 276/889), *el-Ma'ârif* adlı eserinin ilgili bölümünde sıraladığı isimler arasında Hanzale b. Safvân'a yer vermemiş, aynı şekilde İbn Cerîr et-

Taberî *Câmi'u'l-beyân*'da, daha sonraki müfessirlerin Hanzale b. Safvân'la ilgili kurdukları Ashâbü'r-ress'in anıldığı iki âyetle (el-Furkân 25/38; Kâf 50/12) ilgili açıklamalar yaparken onun adını anmamıştır. Hanzale b. Safvân'dan ilk defa söz eden kaynaklardan Mes'ûdî'nin (ö. 345/956 [?]) *Mürûcû'z-zeheb*'inde (I, 65) onun Hz. İsmâil'in soyundan geldiği, Ashâbü'r-ress'e peygamber olarak gönderildiği, fakat onlar tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir.

Daha sonra kaleme alınan tefsirlerin Ashâbü'r-res'ten bahseden âyetlere dair bölümleriyle diğer ilgili kaynaklarda Hanzale b. Safvân'ın Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki fetret döneminde yaşamış tevhid inancına bağlı sâlih bir kişi veya Semûd kavminin devamı olan Ashâbü'r-ress'in peygamberi olduğu yolunda bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Hac sûresinin 45. âyetinde, yaptıkları kötülükler yüzünden helâk edildikleri ve zamanla yurtlarının harabe haline geldiği bildirilen kavmin Ashâbü'r-res olduğu, bunların peygamberleri Hanzale'yi öldürdükleri için böyle bir cezaya çarptırıldıkları ileri sürülmüştür (Zemahşerî, III, 36; Fahreddin er-Râzî, XXIII, 44). Ancak bu kavme dair yeterli bilgi bulunmadığı gibi (bk. ASHÂBÜ'R-RES) Hanzale b. Safvân hakkındaki kısıtlı bilgilerin doğruluğu da şüphelidir. Bazı kaynaklarda bu bilgilere efsanevî unsurlar karıştığı görülmektedir. Nitekim gerek tefsirlerde gerekse diğer kaynaklarda yer alan bir rivayete göre Ashâbü'r-res, küçük çocukları kapıp dağa kaçırarak yiyen anka kuşundan kendilerini kurtarması için Hanzale b. Safvân'a başvurur ve onun duasıyla bu kuştan kurtulur. Buna rağmen rahata erince Hanzale'nin peygamberliğini reddedip onu öldürürler. Anka kuşu ile mücadele menkıbesi Hâlid b. Sinân'la ilgili olarak da nakledilir. Başka bir rivayette ise Hanzale'ye karşı çıkan bir kavmin "arim seli" denilen felâketle cezalandırıldığı kaydedilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 58-62; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 13-15; XXVI, 154-156; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 65; Sa'lebi, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, s. 113; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), III, 36, 97; Fahreddin er-Râzî, *Meftâhu'l-gayb*, XXIII, 44; XXIV, 82; Zerkeryâ b. Muhammed el-Kazvîni, *'Acâ'ibü'l-mahlûkât*, Kahire 1401/1980, s. 281; Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân*, II, 87; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, I, 348; Ch. Pellat, "Hanzala b. Şafvân", *El'* (Fr.), III, 172-173.

MUSTAFA ÇAĞRICI